

הרב שלמה א' גליקסברג

שימוש במשחות בשבת

ראשי פרקים:

- א. ממחק
- ב. מלאכת ממחק
- ג. תולדת ממחק – ממרח
- ד. חומרים שיש בהם איסור ממרח
- ה. רוק
- ו. הבלעת הרוק בקרקע – חידוש המגן אברהם
- ז. סיכה בשמן ובחלב
- ח. חולה שאין בו סכנה
- ט. סיכום

שאלה: בננו סובל ממחלת עור קשה (אטופיק דרמטיטיס), לצורך הטיפול הממושך אנו נדרשים למרוח אותו במשחות שונות. משחות אלו נספגות בעור הנגוע חלקן במהירות וחלקן לאחר זמן. האם מותר יהיה למרוח אותן בשבת? האם קיימת הבחנה בין סוגי משחות?

תשובה:

שימוש במשחה בשבת כרוך בדרך כלל בגזירה דרבנן הקשורה באיסור ממרח*. אולם, עיון בשורשיה של המלאכה מגלה כי לא בכל משחה ולא בכל מצב יש לחשוש. להלן נעיין בשורשי הדברים ובמסתעף מהם להלכה.

א. ממחק

מלאכת ממחק היא מט"ל מלאכות האסורות בשבת ונזכרת במשנה ובתלמודים בהקשרים שונים.

בטרם נעיין במהותה ואופיה ההלכתי של המלאכה בהקשר של הלכות שבת, נבקש לעיין במשמעות המונח 'ממחק' בהקשרו הרחב.

סקירת המקורות הנוגעים העלתה כי לא מצאנו הבחנה תוכנית בין המונח 'מוחק' למונח – 'ממחק'¹, והמשמעות המשותפת להם היא הסרה של החלק הלא רצוי. כך לגבי מחיקת אותיות בשבת: 'והמוחק על מנת לכתוב שתי אותיות'², כך גם לגבי מחיקת מידה: 'מקום שנהגו... למחוק –

* שבת קמו ע"ב, וראה להלן בהערה 43. -- העורך.

1. בתלמוד הירושלמי מכוונה מלאכת ממחק – 'מוחק'. לדיון בגרסאות השונות, ראה: מי טל, מלאכת ממחק, עמ' רלה-רלח.

2. משנה שבת ז, ב. אמנם בירושלמי שבת פ"ז ה"ב, י ע"ד, מבואר שניתן למחוק גם בדרך של כתיבה, וזאת, על ידי ביטול אות קיימת ללא שום הסרה. כמו בהוספת קו קצר מימין לגג האות ר'. הוספה שהופכת אותו לאות ד'. מבואר בירושלמי שם שהוא חייב גם משום כותב (של האות ד') וגם משום מוחק של האות ר'.

לא יגדוש, לגדוש – לא ימחוק³. שימוש דומה לגבי ממחק; כך על פי המשנה במסכת מכשירין: 'הממחק את הכרישה... היוצאין – בכי יותן, ואת שבו – אינן בכי יותן, מפני שהוא מתכוין שיצאו מכולו'⁴, וכפי שפירש הרמב"ם: 'המקנח את הכרישין מן הרטיבות שעליהן'⁵.

לאור האמור, ניתן היה להניח כי מלאכת ממחק האסורה בשבת לא תהיה שונה מהאמור, ומשמעה יהיה הסרה של החלק הלא רצוי. אלא שבבואנו להבין את המונח 'ממחק' בהקשרו האיסורי ובהקשר להלכות שבת, יש להבחין תחילה בין פעולת מחיקה שאינה אסורה בשבת, כגון מחיקה של מידה או מחיקת הלחות מעל הכרישין, לבין פעולת מחיקה האסורה בשבת, כגון מוחק שתי אותיות או ממחק עור.

מסתבר, שמהות ההבדל הוא במידת היצירתיות והתיקון שבפעולה; שכן, במלאכות שבת מלאכת מחשבת אסורה תורה, מטרת המלאכה היא אפוא יצירה שיש עמה תיקון. מחיקה שאין עמה תיקון של ממש, כגון מחיקה של מידה או מחיקת הלחות מעל הכרישין, לא תהיה אסורה.

לאור זאת, יש להבין את מהות ההבדל שבין שתי המלאכות שהוערכו כיצירות⁶; מהו אם כן ההבדל שבין מלאכת מוחק למלאכת ממחק? הרי בשתייהן מדובר במחיקת החלק הלא רצוי?

לכאורה נראה כי מחיקת אותיות עונה אמנם על הקריטריונים הנדרשים להגדרת מלאכת ממחק. אולם, היות והתורה הוציאה פעולה זו מכלל ממחק והגדירה אותה כאב מלאכה, הרי שהיא מלאכה העומדת בפני עצמה. לשון אחרת: מלאכת מוחק אכן בכלל ממחק היתה, אולם העובדה שהיתה מלאכה בפני עצמה במשכן, הפכה אותה לאב מלאכה העומד בפני עצמו⁷.

לאור האמור, יש לברר את הגדרתה של מלאכת 'ממחק' בהקשר המיוחד של הלכות שבת על-פי מקורות חז"ל והראשונים.

3. משנה בבא בתרא ה, יא.

4. מכשירים א, ה.

5. רמב"ם, פירוש למשנה, שם, ד"ה הממחק את הכרישה.

6. מהותה של מלאכת מוחק אינה בקלקול אלא בתיקון – מוחק על מנת לכתוב. כך בתוספתא, שבת (ליברמן), פרק יא, הלכה יא: 'נפלה דיו על גבי ספר ומחקה שעוה על גבי פנקס ומחקה אם יש במקומה כדי לכתוב שתי אותות חייב והמוחק לקלקל פטור אין לך שחייב אלא המוחק על מנת לכתוב והמוחק על מנת לתקן כל שהו הרי זה חייב'. כך גם ברש"י, שבת עה ע"ב, ד"ה מחק: 'שאיין מלאכת מחיקה חשובה אלא על מנת לכתוב, והרי יש מקום לשתי אותיות'. עוד ראה בביאור הלכה, סימן שמ, ד"ה המוחק בשם הפמ"ג שכל שיש במחיקה תיקון, חייב משום מוחק.

7. דוגמא לכך ניתן לראות בהבחנה שבין המלאכות זורה בורר ומרקד. כך בסוגיה במסכת שבת: 'היינו זורה היינו בורר היינו מרקד אביי ורבא דאמרי תרויהו: כל מילתא דהויא במשכן, אף על גב דאיכא דדמיא לה, חשיב לה' (שבת עג ע"ב – עד ע"א). או בלשון הרמב"ם, שבת, פרק ח, הלכה יא: 'ומפני מה מנו אותן בשלשה מפני שכל מלאכה שהיתה במשכן מונין אותה בפני עצמה'.

ב. מלאכת ממחק

מלאכת ממחק האסורה בשבת נזכרה בכלל כל ט"ל מלאכות במשנה בפרק שביעי של מסכת שבת: 'הצד צבי... והממחק'⁸. את פעולת המחיקה האסורה על פי משנה זו, פירשו הראשונים כהסרת השיער שעל גבי עור הצבי, כך למשל ברש"י: 'ממחקו – מגרר שעריו'⁹. כלומר הסרת השערות מעל גבי העור. פעולה זו הינה מלאכה שיש עמה תיקון, וזוהי מלאכת ממחק.

דוגמא נוספת למלאכת ממחק מובאת בסוגיית הבבלי: 'אמר רבי אחא בר חנינא: השף בין העמודים בשבת חייב משום ממחק'¹⁰. בדברי הסוגיה לא התבאר מהו הדבר שאותו שפו בין העמודים, ורש"י פירש ששפו את הקרקע שבין העמודים: 'כגון עמודי אכסדראות שעשויים חלונות חלונות, ונסמכין בחלונות בין עמוד לעמוד, והשף שם בקרקעית הבנין שנשענין עליו כדי שיהא חלק – חייב משום ממחק'¹¹. לעומת זאת, בסוגיית הירושלמי מבואר ששיפת העור בין העמודים היא המלאכה שהיתה במשכן: 'מה מחיקה היתה במשכן? זעיר' בר חנינא בשם ר' חנינא: שהיו שפין את העור על גבי העמוד. השף את העור על גבי העמוד – חייב. משום מה הוא חייב? ר' יוסה בשם ר' יהודה בן לוי, רבי אחא בשם רבי יהודה בן לוי – משום מוחק'¹². אכן מדובר במקור דומה, אולם במקור זה נראה כי לא את הקרקע שייפו אלא את העור שהיה תלוי על גבי העמוד. מפירוש רבינו חננאל כפי שהובא בדבריהם של כמה מהראשונים, עולה, כי כך יש לפרש גם את השיפה בין העמודים שהוזכרה בסוגיית הבבלי. כך בתוספות: 'פירש רבינו חננאל דשף העור על העמוד כדי להחליקו, וכן משמע בירושלמי'¹³. כך גם ברבינו ירוחם: 'ורש"י פירש השף בין העמודים – ששף בין עמודי אכסדראות כדי להחליקן, ורבינו חננאל פירש השף בין העמודים שמימינן עליהן העורות כדי להחליקן כדרך העבדנים'¹⁴. בין אם מדובר בשיוף העור המתוח בינות לעמודים, ובין אם מדובר בשיוף הקרקע שבין העמודים, מהות המלאכה כפי שעולה ממקורות אלו ברורה – החלקה ותיקון של משטח.

דוגמא נוספת בברייתא שבתוספתא: התולש כנף מן העוף, הקוטמו והמורטו חייב שלש חטאות'¹⁵. בסוגיית הבבלי מובא פירוש של רבי שמעון

8. משנה שבת ז, ב.

9. רש"י, שם, ד"ה ממחקו, וכן בר"ן על הרי"ף ובמאירי. בפירוש רש"י לבכורות כה ע"א: 'ממחק – מחליק'. ברמב"ם בפירושו למשנה ובהלכותיו שבת יא, ה, 'המעביר' שיער'.

10. שבת עה ע"ב.

11. רש"י, שם, ד"ה השף.

12. תלמוד ירושלמי, מסכת שבת פ"ז ה"ב, י ע"ג.

13. שם, ד"ה השף.

14. נתיב יב, חלק יד, פו, ב.

15. במהדורת ר"ש ליברמן - ט, כ.

בן לקיש: 'תולש חייב משום גוזז; קוטם חייב משום מחתך; ממרט חייב משום ממחק'.¹⁶

בדברינו אלו סקרנו את כל המקורות התלמודיים המפורשים בנוגע למלאכת ממחק. כעת, נביא מספר מקורות שהמפרשים ראו בהם איסור מטעם מלאכת ממחק, אך הדברים אינם מפורשים בחז"ל.

הדין הראשון – איסור ניקוי מנעלים. בסוגיה יש הוראה ברורה לאיסור: 'א"ר אבהו א"ר אלעזר אמר ר' ינאי: מגרין מנעל חדש אבל לא ישן. במה מגרין? א"ר אבהו: בגב הסכין. אמר ליה ההוא סבא: סמי דידך מקמי הא דתני רבי חייא: אין מגרין לא מנעל חדש ולא מנעל ישן'.¹⁷ אולם, לא התברר מדוע. רש"י הסביר: 'שקולפו והוי ממחק'.¹⁸ ובעקבותיו פסק כן בשו"ע: 'אין מגרין לא מנעל חדש ולא מנעל ישן, מפני שקולף העור והוי ממחק'.¹⁹

הדין השני – האיסור למרק כלי הכסף, בברייתא: 'בכל חפין את הכלים, חוץ מכלי כסף בגרתקון'.²⁰ בדברי הברייתא לא תואר מהות האיסור ורש"י פירש שהוא משום ממחק: 'משפשפין את הכלים בשבת לצחצחן. חוץ מכלי כסף בגרתקון – כמין עפר שגדל בחבית של יין, וקורין לו אלו"ם, והוא עיקר תיקון כלי כסף, וגורר אותו, שהכסף רך, והוא ממחק, שהוא אב מלאכה'. כך פסק גם השו"ע.²¹ אולם, מדברי הרמב"ם נראה שכלל לא מדובר באיסור ממחק: 'אסור לחוף כלי כסף בגרתקון מפני שהוא מלבנן כדרך שהאומנין עושין, ונמצא כמתקן כלי וגומר מלאכתו בשבת'.²²

הדין השלישי – האיסור למשמש בצרור: 'אמר רבא אסור למשמש בצרור בשבת כדרך שממשמש בחול'.²³ כמה מהראשונים פירשו שהאיסור הוא 'משום שהוא ממחק'.²⁴

כללו של דבר, מהותה של מלאכת ממחק היא החלקה של משטח. יש אמנם להבחין בין הפעולה ובין התוצאה, ושתיהן הינן חלק מהגדרת

16. שבת עד ע"ב. כך פסק הרמב"ם בהלכות שבת, פרק יא, הלכה ו.

17. שבת קמא ע"א.

18. שם, ד"ה אבל לא ישן.

19. שו"ע, סימן שב, סעיף ח. אכן מלשון הרמב"ם (שבת כב, יח) נראה שאינו מטעם ממחק אלא מגדרי כיבוס.

20. שבת נ ע"א.

21. שו"ע סימן שכג סעיף ט.

22. פרק כג, הלכה ז. ולכאורה י"ל שהרמב"ם לשיטתו דלעיל שגם את איסור גירוד המנעל הסביר שלא משום ממחק, וצ"ע מה הוא גדר הדבר לשיטת הרמב"ם. ושם י"ל שכיוון שאינו מתכווין במלאכות אלו להחלקה – לא בכלי כסף ולא בגירוד המנעל, וכנראה אף לא זו התוצאה של פעולות אלו, משום כך אין בהן איסור ממחק ואיסורן נעוץ במלאכות אחרות.

23. שבת פא ע"א.

24. אור זרוע, הלכות שבת, סימן עד בשם רבינו חננאל; ריטב"א, שבת, שם; הגהות אשרי, שם.

המלאכה²⁵, וכפי שהסביר הרמב"ם: 'ואיזה הוא מוחק? זה המעביר השיער או הצמר מעל העור אחר מיתה, עד שיחליק פני העור'²⁶. כלומר הפעולה היא העברת הצמר, אולם בפעולה זו כשלעצמה אין די, ויש לסמן מראש את התוצאה שהיא החלקת פני העור.

ג. תולדת ממחק – ממרח

המשנה במסכת שבת מזכירה את האיסור למרח: 'ואם היתה [החבית] נקובה – לא יתן עליה שעוה, מפני שהוא ממרח'²⁷. כך גם בתוספתא: 'לא יקנח באספלונית מפני שבא לידי מרוח, והממרח בשבת חייב חטאת'²⁸. על היחס שבין ממרח לממחק, ניתן לעמוד מתוך דברי הסוגיה: 'הממרח רטיה בשבת – חייב משום ממחק'²⁹, כלומר ממרח הנו תולדה של ממחק.

אכן, קיים שוני בין האב והתולדה, לפחות במובן זה שפעולת המחיקה היא בגוף הדבר, כגון עור הצבי או רצפת הבית, בעוד שבמירוח מדובר בפעולה של חומר (בעל אופי מתמרח כפי שנראה להלן) על גבי דבר אחר.

לעיל הערנו על כך שפעולת מחיקה תהיה אסורה רק כאשר מדובר במחיקה שיש עמה תיקון. לאור זאת, נדון כעת לגבי 'ממרח' האם גם בפעולה זו יש צורך במירוח המתקן דבר אחר, או שמא יצירת השכבה הנמרחת כשלעצמה מהווה תיקון³⁰. מתוך עיון בכל המקורות שהזכירו את האיסור למרח, נראה כי מעבר לשאלת אופיו של החומר המתמרח, פעולת המירוח אסורה כאשר היא באה להכשיר דבר לפעילות.

דוגמא בולטת לכך היא המשנה האוסרת סתימת חור בחבית על ידי שעוה: 'ואם היתה נקובה לא יתן עליה שעוה, מפני שהוא ממרח. אמר ר' יהודה: מעשה בא לפני רבן יוחנן בן זכאי בערב, ואמר: חוששני לו מחטאת'³¹. הטור שפסק משנה זו להלכה, הטעים: 'אסור ליתן שעוה או שמן שהוא עב בנקב החבית, מפני שהוא ממרח'³². במקרה זה ברור אפוא כי מטרת המירוח היא תיקון החבית. אמור מעתה: פעולת המירוח אסורה לא

25. שאלת היחס בין המעשה לבין התוצאה היא שאלה עקרונית בהלכות שבת, ויעויין בהרחבה בספר מנחת חינוך, מצווה לב, לט מלאכות דשבת אבות ותולדות, אות ב, מלאכת זריעה.

26. רמב"ם, הלכות שבת, פרק יא, הלכה ה.

27. משנה שבת כב, ג.

28. תוספתא שבת ה, ו.

29. שבת עה ע"ב. וב רש"י, שם, קמו ע"א, ד"ה שהוא ממרח: 'ויש כאן משום ממחק'.

30. מטרתו של הדין אינו רק בהיבט המצומצם של תיקון וקלקול. הצורך למצוא 'תיקון' קיים רק במקום שהפעולה כשלעצמה היא פעולה של קלקול, מפני שכל המקלקלין פטורין. אולם, כל מלאכה דורשת מידה של יצירתיות, שהרי 'מלאכת מחשבת אסרה תורה', ומכאן שיש לדון מה היא מהות מלאכת ממרח האם היא פעולה בחומר המתמרח או פעולה בחפץ.

31. שבת כב, ג.

32. טור, סימן שי"ד. [אמנם יש כמובן להדגיש שבשעוה המירוח אסור מדאורייתא ובשמן עב רק מדרבנן.] -- העורך.

כשלעצמה, אלא במקום בו היא מהווה תיקון לדבר אחר. השכבה הנמרכת כשלעצמה אינה מהווה פעולה שיש בה תיקון כשלעצמה.³³

גם לגבי מירוח הרטיה האסורה בשבת, וגם לגבי הנחת קילור על גבי העין, שעל פי הברייטא זו פעולה המותרת מערב שבת ואסורה בשבת עצמה, ופירושו הראשונים שהאיסור בשבת הוא משום ממרח. להלן³⁴ נבקש להראות שפעולת המריחה אינה על גבי העין אלא על גבי התחבושת, ואם כן גם במקרה זה, פעולת המריחה מהווה תיקון לתחבושת ככלי רפואי יעיל.³⁵

ד. חומרים שיש בהם איסור ממרח

לעיל הבאנו את לשון המשנה, לפיה אסור בשבת לסתום בשעווה חור של חבית, מחשש לאיסור ממרח. אולם, מכיוון שבמשנה נידון רק דינה של שעווה, שהיא בעלת מאפיינים ייחודיים, לא ברור מה הדין לגבי חומרים אחרים. על כך מביאה הסוגיה מחלוקת לגבי מישחא: 'מישחא, רב אסר ושמאל שרי. מאן דאסר – גזרינן משום שעווה, ומאן דשרי – לא גזרינן'.³⁶

לענין הלכה נחלקו הפוסקים. בספר יראים פסק כשמאל ולקולא: 'ומשחא – קיימא לן כמאן דשרי, דלא גזרינן משום שעווה'.³⁷ כך פסק גם הראב"ה: 'ולי נראה כיון דשמאל שרי במשחא ורב יוסף פליג ואמר דרב נמי

33. שו"ר שעמדו על כך: הר"ק אפח שהתיר להלכה שימוש במשחות בשבת, מבלי להבחין בין בריא לחולה. בהתבסס על לשון הרמב"ם בהלכות שבת פרק יא, הלכה ו': 'עד שיחליק פנים', מסביר הר"ק אפח, שם בפירושו, אות יד: 'והכוונה פני הרטיה שלא תישאר מחוספסת ותכאיב לפצע. וכן לקמן... הסותם נקב בשעווה וממרח פני הנקב כדי שיחליק דופן החבית וכדומה זהו ממרח... ובגדפס "שיחליק פניהם" נוסח מטעה וכאלו מדובר בהחלקת פני השעווה או הזפת, ומתוך כך באו כמה פוסקים לכלל סברא שאסור לרחוץ בסבון שהוא גוש... הרי הוא לדעתם ממרח את הסבון ומחליק פניו והם דברים תמוהים ביותר, וכי למי נחוצה החלקת פני הסבון. וגדולה מזו כתבו שצחצוח שנים במשחת שנים יש בו משום ממרח, וכל האסורים הללו דברי תימה לדעתי בשטת רבנו'. כך גם כתב ר' אברהם שמואל פפנהיים ביאטר, חיי אריכי על חיי אדם, בני ברק תשס"ז, עמ' רטז: 'ולכאורה י"ל שורש הדבר בכ"ז דהאיסור הוא לא משום מירוח המשחה אלא משום החלקת הדבר שעליו מורח וכמש"כ הרמב"ם דמחליק את העור'. כך גם ר' חיים יהודה ישראל, בספר טל תחיה, חלק א, סימן עט, עמ' קנ: 'והנה ראיתי דיש שמדקדקים לא להשתמש בסבון נוזלי עב כיון שזה דומה לשמן עב, ונראה דאין לחוש בזה כלל כיון דכל הגזירה בשמן עב היינו רק למלאות נקבים אבל בתשמיש אחר לא גזרו ומשום ממרח גם אין ואם תרצה לומר דשייך גזרת סיכוך בשמן עב אטו משחה דכן שייך בה משום ממרח ולכן אסור להשתמש בסבון עב נראה דגם זה אינו שאין בידינו להוסיף גזרות שגם בזמן חז"ל היה משחה ולא שמענו שגזרו שימוש בשמן עב אלא רק למלאות נקבים'. אמנם ראה: שו"ת אז נדברו, חלק ג, סוף סימן כא, עמ' מה, ובספר חוט שני לר"נ קרליץ, שבת א-ב, מלאכת ממרח, עמ' קטז, שלא הבחינו.

34. ליד הערה 76.

35. לחשש במריחת רוק נקדיש דיון בפני עצמו להלן. בקצרה נרמז כאן שלדעתנו נראה מדברי רש"י שאין בכך איסור כי האדם כלל לא התכוון למרוח את הרוק אלא רק להבליעו, וכפי שהבין המג"א.

36. שבת קמו ע"ב.

37. יראים, מהדורת תועפות ראם, עמ' קלט.

שרי – הילכתא כוותיה דשרי³⁸. מאידך, על פי הכלל של 'הלכה כרב באיסורי', פסקו הר"ח, הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש כרב לאיסור, וכן פסק להלכה גם בשו"ע³⁹ שאין למרוח מישחא, מחשש שמא יבוא להקל גם בשעוה האסורה.

יש להבין אם כן מהי אותה 'מישחא' שנאסרה על פי גזירת חכמים, ומתוך כך נוכל להסיק כי כל משחח שאינה סמיכה כאותה 'מישחא', תהיה מותרת ולכתחילה. רש"י פירש: 'שמן עב'⁴⁰, אך קשה להסיק מכך מה מידת סמיכותה של ה'מישחא' שנאסרה. אכן, מדברי הרמב"ם עולה כי 'מישחא' היא 'שומן': 'ואפילו בשומן אין סותמין את הנקב, גזרה משום שעוה'⁴¹. לכן נראה כי מדובר בשמן סמיך במיוחד או שמן קרוש. הנחה זו מתקבלת על הדעת, מכיוון שלא מדובר באיסור עצמי, אלא בחשש שמא יטעה וימרח בשעוה, אם כן בכלל הגזירה רק חומר הדומה בסמיכותו לשעוה ולא מעבר לכך. זאת ועוד, הסוגיה מתלבטת לגבי מישחא בהקשר של סתימת חור בחבית, אם כן מסתבר כי שני תנאים יש במישחא האסורה מדרבנן:

(א) דומה לשעוה.

(ב) מדובר בחומר סמיך דיו כזה שבכוחו לסתום חור של חבית.

אכן יש מקום להתלבט בדבריו של הראב"ן שהובאו בפוסקים לפיו 'חלב ושומן דינו כשעוה'⁴²; האם כוונתו שהשומן זהה ממש לשעוה והוא נאסר מן התורה כאמור במשנה, או שמא פירש כמו הרמב"ם, שמישחא היא שומן, ונאסרה רק משום גזירה אטו שעוה⁴³.

כמו כן, יש להתלבט בכוונת דבריו של השו"ע שאין בחלב איסור ממרח אלא רק איסור מוליד: 'מעבירין גלדי המכה וסכין אותה בשמן אבל לא בחלב, מפני שהוא נימוח'⁴⁴. ובמשנה ברורה הוסיף ששמן קרוש דומה לחלב: 'זה"ה אם השמן היה קרוש דדמי לחלב'⁴⁵ יש להבין אפוא מדוע אין בחלב איסור ממרח. באופן פשוט יש להסביר וכפי שנראה להלן, שבמוצק שלא ממרחו כמוצק אלא ממסו וממרחו כנוזל אין איסור ממרח⁴⁶, אולם

38. ראב"ה, סימן שמ.

39. שולחן ערוך אורח חיים סימן שיד סעיף יא.

40. שם, ד"ה מישחא.

41. ועיין עוד ברש"י שבת קכט ע"א ד"ה ולישוף משחא בצדעיה, שמפרש שהוא שומן שנמס מן החום, ראה גם בדבריו לשבת סו ע"ב, ד"ה דצייל. ובפירושו בדף קלד ע"א, ד"ה לשייפיה משחא, כתב 'שמן'.

42. ראב"ן, סימן שפ. הובא בא"ר, סימן שיד, ס"ק יח, הו"ד בביאור הלכה, בסימן שכ"א בד"ה תע"ב; במשנ"ב, ס"ק מה בשם אחרונים.

43. בשו"ת ציצע אליעזר, חלק ז, סימן ל, אות ד, הניח בפשטות שמדובר באיסור עצמי המקביל לשעוה. יש אמנם להתלבט לגבי מהות כ' הדמיון כמו בעניינים רבים ואכמ"ל.

44. שו"ע, סימן שכח, סעיף כב.

45. משנה ברורה, שם, ס"ק עא.

46. בשו"ת ציצע אליעזר (לעיל הערה 43), אות יב, הביא בשם ספר ערך שי, שהסביר מדוע יש במירוח חלב מוליד ולא ממרח, בגלל חידושו של המגן אברהם, להלן: 'בדומה לדברי

בספר יד יוסף מסיק מכך 'מדכתיב הטעם בחלב משום נימוח משמע דבחלב לא שייך מירוח אלא בשעוה'⁴⁷.

הרא"י וולדינברג בשו"ת ציץ אליעזר הסביר שאם נניח שהאיסור למרוח חלב הנו איסור מדרבנן כדין מישחא, ניתן להבין מדוע השו"ע לא חשש לאיסור ממרח בחלב: 'ונראה לומר דאם נתפוס דבחלב האיסור ממרח הוא רק מדרבנן, ירד הקושי מדוע דלא פירש השו"ע הטעם משום ממרח, והיינו דחדא מינייהו נקט, בהיות דטעם זה של ממרח ג"כ לא הוי בכאן אלא מדרבנן, וכזה כנראה פירש כן גם בספר החיים שנזכר בערך שי שם (ואינו תח"י לעיין בגופן של דברים) שכותב ללמוד מזה דהוצרכו לומר בחלב הטעם דנימוח דממרח חמאה על נייר אינו רק שבות ומותר ע"י עכו"ם גם בספק אולי יבואו לידי מיחוש כל גופו גם במקום שעדיין לא חלה כל גופו ואינו חשש סכנה ע"ש, והיינו מפני דאם אינו רק שבות ניחא מה דלא נקט השו"ע טעמא דממרח דחדא מינייהו נקט בהיות דגם אילו היה מבאר טעם זה ג"כ לא היה האיסור כ"א מדרבנן'⁴⁸.

מכל הנ"ל ניתן היה להסיק שמריחת חלב אינה אסורה מדאורייתא, כדין שעוה, אלא מדרבנן בלבד, כדין מישחא. מכאן, רשאים היינו להסיק שמשחה שאינה מוצקה כחלב אינה בכלל מישחא שאסורה מדרבנן אלא בכלל חומר שאינו מתמרח שמותר לכתחילה. כך או אחרת, דבר ברור הוא, שנוזל שאינו דומה לשעוה כלל⁴⁹, אינו אסור אף מדברי חכמים. וכפי שכתבו הרא"ש והר"ן לגבי האיסור להניח קילור על גבי העין בשבת: 'ומיירי בקילור שהוא עב דומיא דאספלגית הלכך דוקא מערב שבת אבל בשבת אסור להניחו על העין משום גזירת שחיקת סממנים או גזירה שמא ימרח. אבל קילור צלול אף בשבת מותר להניחו על גב העין'⁵⁰. וכפי שהעיר הפרישה על דברי הטור לפיהם אסור לתת שעוה ושמץ עב בנקב החבית

המהרש"ם הנ"ל ראיתי שכותב לפרש בספר ערך שי על או"ח דברי השו"ע בסי' שכ"ח סעי' כ"ב, דבשו"ע שם איתא דמעבירין גלדי המכה וסכין אותה בשמן אבל לא בחלב מפני שהוא נימוח, ומבאר שלכן לא פירש משום ממרח עפ"י דברי המג"א הנ"ל מפני דה"נ בסיכה רוצה שיבלע ולא שיתמרח ע"ש. לתירוץ נוספים ראה: בשו"ת ארץ צבי פרומר, סימן ע; קצות השלחן, חלק ח, עמ' נז.

47. או"ח סימן שכח ס"ק כו. הו"ד בשו"ת ציץ אליעזר, שם, ד"ה ומצינו דכבר.

48. שו"ת ציץ אליעזר, שם.

49. בבית יוסף כתב שיש לאסור שמן עב כי שייך בו מירוח קצת, ובהנ"ל קיים חשש שיחליפו בשעוה. אולם סביר לומר שמירוח קצת שלגביו חשש הב"י שיחליפו בשעוה, הוא מירוח שיכול לסתום באמצעותו חור של חבית, לגביו יש לחשוש. כללו של דבר, גזירת חכמים היא בחומרים המתמרחים כשעוה או הדומים לה.

50. רא"ש מסכת שבת פרק א סימן לג; ר"ן, שבת (בדפי הרי"ף ו ע"א) ד"ה והאי קילור.

משום ממרח: 'לאפוקי שמן דק'⁵¹. וכפי שפסק השו"ע: 'מעבירין גלדי המכה וסכין אותה בשמן'⁵².

לא זו אף זו: גם משחה שאינה נוזלית, אולם היא רכה ו'לא שייך בה מירוח', תהיה מותרת לכתחילה, כפי שדייק הבית יוסף מדברי הר"ן לגבי דין התוספתא כי 'אספלנית שפירשה מן האגד מחזירה': 'ופירש הר"ן (ד"ה איספלנית) אספלנית מטלית של בגד שמושחין אותו במשיחה ומשימין אותו על גבי המכה עד כאן. ונראה לי שמשיחה זו היא רכה ביותר דלא שייך בה מירוח דאם לא כן היה אסור'⁵³.

על פי זה התיר בשו"ת מטה לוי שימוש במשחה לתינוקות: 'על שאלתו אם מותר לסוך תינוקות בזאלבע בשבת ולא שייך בו משום ממרח, הנני להגיד כי לדעתי דוקא ברטיה שעל גבי מכה שהיא קשה כמו פלאזטער שהיו נותנים מלפנים על כל מכה שייך גביה משום מירוח, אבל בזאלבע שהיא רכה לא שייך כלל שימרח ולא הוי רק כמו סיכה, והרי חזינן שאפילו לרחוץ ידיו בבורית דודאי דומה לממרח אף לאותן שאסרו היינו רק משום שנימוח על ידו והוי נולד כמו שכתב רמ"א או"ח סי' שכ"ו סעי' י' וזה לא שייך בזאלבע דלא הוי שום נולד וגם לא נימוח ולא ממרח שנשאר כמו שהיה ודומה לחלב שהביא שם הרמ"א וגם בחלב לא אסרו רק משום נולד ובזה ליכא נולד כמו שכתבתי'⁵⁴.

ניתן לומר אפוא שהכלל בנידון זה הוא אחיד. אם לא ניתן ליצור שכבה אחידה וחלקה מהחומר המתמרח אין כאן איסור כלל, ואין זה משנה כלל אם החומר הוא צמיג אם לאו. אם ניתן ליצור שכבה אחידה, אלא שאינה מתקיימת משום שהיא נמסה כחלב, אסור המירוח מדרבנן. אם נוצרת שכבה אחידה ומתקיימת, כשעווה, המירוח אסור מהתורה.

יש לציין עם זאת כי בשו"ת ציץ אליעזר הסתייג מההבחנה בין משחות: 'ראשית הרי כמה וכמה סוגי זאלבע ישנם ועינינו הרואות כמה וכמה משחות שהן עבות באופן ששפיר שייך בהן מרוח, וגם משחות הרכות לפעמים מתוך שמונחים זמן ממושך מתעבות, וא"כ א"א לתת הדבר לשיעורין ולמסור בידי נשים וע"ה תורת כל אחד בידו להחליט בדבר המגביל ובא לידי איסור דאורייתא'⁵⁵. אולם, לכאורה זוהי גזירה לגזירה, ובפרט במקום צורך רפואי או במקום סבל.

51. סימן שיד, אות י'.

52. **שולחן ערוך**, אורח חיים, סימן שכח, סעיף כב.

53. **בית יוסף**, אורח חיים, סימן שכח, ד"ה איספלנית.

54. שו"ת **מטה לוי** (הורוויץ), חלק ב סימן כא, הו"ד בשו"ת **ציץ אליעזר** (לעיל הערה 43), אות א.

55. שו"ת **ציץ אליעזר**, שם אות א (אות א במקור וצ"ל אות ב).

כללו של דבר, מסיכום המשנה והסוגיה עולה כי ישנן שלוש דרגות של סמיכות: א) שעווה – אסור על פי המשנה⁵⁶. ב) מישחא – להלכה אסור מחשש שמא יבוא להקל גם במריחת שעווה. ג) שמן צלול – מותר מעיקר הדין.

ה. רוק

לאחר שהסקנו שנוזל צלול מותר במריחה מעיקר הדין, יש לתמוה על הפרי מגדים שאסר למרח רוק: 'משמע ברוק נמי שייך מירוח אם רוצה להשוות ולהניח שם על גבי מכה וכדומה'⁵⁷.

מקור לדיונו של הפמ"ג הוא בדברי רב יהודה: 'רוק – דורסו לפי תומו'⁵⁸. רש"י פירש את ההיתר שבדברי רב יהודה: 'שאינ מתכוין למרח... אף על גב דממילא ממרח הוא, כי לא מיכוין שר'⁵⁹. מרש"י נראה לכאורה שככלל יש איסור במירוח רוק, אלא שבמקרה שלפנינו מותר הדבר מכיוון שהאדם לא התכוון לכך, אלא שאם כך יש להבין מדוע מותר לדורסו, והרי מדובר בפסיק רישא. אכן, באורחות חיים ניסח את האיסור באופן מפורש: 'לא ירוק אדם בקרקע וישוף ברגלו מפני שהוא חייב משום ממרח ומשום אשוויי גומות'⁶⁰.

זאת ועוד אחרת: לכאורה, דברים אלו נסתרים מהסוגיה דלעיל, לפיה רק במישחא גזרו חכמים ולא בחומר שאינו סמך כלל, כרוק. אכן, לגבי דברי רש"י ניתן היה לומר שכלל לא התכוון בדבריו למלאכת ממרח אלא לפעולת המירוח, וכפי שהובאו הדברים בטור: 'אע"ג דממילא ממרח ומשוה גומות כיון שאינו מכוין לכך ואיכא מאיסותא'⁶¹. כלומר האיסור הוא רק משום השוואת הגומות שהוא איסור חורש⁶². אולם, הסבר זה לא יועיל להבנת דברי האורחות חיים הנזכר, שכתב במפורש את איסור ממרח כאיסור עצמאי – ממרח בנוסף לאיסור השוואת גומות.

אמנם, ניתן להציע שאכן ברוק כשלעצמו אין כלל איסור ממרח, והאיסור למרח רוק אינו בגלל הרוק אלא בגלל כיחו וניעו, כלומר משום הליחה שבו. בדרך זו ניתן להסביר גם את דיונו של המגן אברהם שיובא להלן⁶³.

56. באיסור תורה.

57. **אשל אברהם**, סימן שטז, אות כד.

58. שבת קכא ע"ב.

59. שם, ד"ה רוק.

60. סימן קכג.

61. טור, סימן שטז.

62. כך כתב בפירוש הרמב"ם בהלכות שבת פרק כא, הלכה ב: 'כל המשוה גומות הרי זה חייב משום חורש', וכן נראה מסוגיית הירושלמי שבת פ"ז ה"ב, י ע"ב.

63. את דעת האורחות חיים ניתן להסביר גם באופן אחר: שהחלקה של האדמה ע"י הרטבתה ברוק היא פעולת הממחק שהותרה בגמ' לדורס לפי תומו, אך ברור שהדברים לא מתאימים לשיטת המגן אברהם, שאיננו פוסק כדעת האורחות חיים.

ו. הבלעת הרוק בקרקע – חידוש המגן אברהם

כאמור על פי רב יהודה מותר בשבת לדרוס רוק בהליכתו, וכך נפסק להלכה בשו"ע: 'לא ישפשף ברגליו רוק ע"ג קרקע, משום משהו גומות, אבל מותר לדרסו לפי תומו שאינו מתכוין למרח ולהשוות גומות; ואע"ג דממילא ממרח הוא, כי לא מכוין שרי, משום מאיסותא'⁶⁴. על דברי השו"ע העיר במגן אברהם שבמקומות שבהם לא קיים חשש של השוית גומות, כגון על גבי ספסל ואפילו רצפה, אין כל חשש. אמנם, הוא מוסיף ומקשה מדוע לא יישאר חשש של ממרח: 'וצ"ע דליתסר משום מירוח עצמו וי"ל דממרח לא שייך אלא כשכונתו שיתמרח דבר ע"ג חבריו אבל הכא רוצה שיבלע בקרקע, כתב מהרי"ל מותר להעמיד רגליו עליו ובלבד שלא ישפשף וכ"כ הגמ"נ'⁶⁵.

כלומר על פי המגן אברהם⁶⁶, בדריסת רוק אין כלל חשש של ממרח, היות ואין בכוונתו ליצור שכבה מהחומר המתמרח אלא כל כוונתו היא להבליעו בקרקע.

דברי המגן אברהם הנם חידוש גדול לדינא, אולם נראה כי ניתן לתומכם בראיה מדברי הטור. בדומה לרש"י, גם בדברי הטור הובאו שתי סיבות מדוע אין בדריסת הרוק חשש של ממרח. על פי רש"י: 'שאינ מתכוין למרח ולאשוויי גומות; דאף על גב דממילא ממרח הוא, כי לא מכוין – שרי משום מאיסותא'⁶⁷. מרש"י עולה שבכל מצב בו אין הוא מתכוון למרח, וכל כוונתו היא להבליע את הרוק, יש להתיר כאשר מצטרף תנאי נוסף: מאיסותא⁶⁸. על דברי רש"י יש להקשות מדוע בכל זאת יהיה מותר למרח, והרי הגם שאינו מתכוון יש פסיק רישא שימרח⁶⁹.

טעם דומה לרש"י הביא הטור, אולם דיוק בלשונו מלמד על הבדל ביניהם: 'אף על גב דממילא ממרח ומשוה גומות, כיון שאינו מכוין לכך ואיכא מאיסותא'⁷⁰. מדברי הטור ניתן להסיק כי לא מדובר בהיתר של

64. שולחן ערוך, סימן שטז, סעיף יא.

65. מגן אברהם שם, ס"ק כד.

66. שכמותו פסקו התוספת שבת, ס"ק ל; התפארת ישראל, בכלכלת שבת, סימן ל; המשנה ברורה, ס"ק מט; הערוך השלחן, ס"ק לב, וראה: שו"ת יביע אומר, חלק ד, או"ח, סימן כז.

67. רש"י, קכא ע"ב, ד"ה רוק.

68. לשיטת רש"י יש לעיין האם מאיסותא הוא התנאי היחיד שבהצטרפו אל מצב בו אינו מתכוון יהיה מותר, או שמא יש צרכים מסויימים שיהיו בכלל, כגון צורך רפואי, ואולי אפילו צורך רפואי קל.

69. בט"ז, בסימן שטז, ס"ק י, הסביר: 'ואע"ג דממילא ממרח. פי' והוי פ"ר דמודה ר"ש דאסור בלא מתכוין הכא מותר משום מאיסותא'. אמנם בספר תהלה לדוד, שם, ס"ק טו (הובא בשו"ת יביע, שם) הקשה ע"ז דהא פסיק רישיה דניחא ליה חייב וא"כ איך אפשר להתיר חיוב חטאת משום מאיסותא. אכן, על פי דברינו להלן אין אנו צריכים כלל לגדרי דבר שאינו מתכוון ופסיק רישא.

70. טור, אורח חיים, סימן שטז.

מלאכה שנעשית מבלי להתכוון, וממילא אין לדרוש את התנאי של אינו מתכוון ואין פסיק רישא לתוצאה. נראה כי הטור הטעים שבדריסת הרוק אין כוונת האדם למרוח שכבה, שדווקא זו הפעולה האסורה, אלא כוונת האדם היא להעלים את הרוק מבלי למרח, משום מאיסותא. כלומר המאיסות מלמדת גם על מגמתו; היות ומגמתו היא להעלים את הדבר המאוס, הרי שאין לו עניין ביצירת שכבה שתישאר, ומשום כך אין בכך משום ממרח, שהרי ממרח במהותו הוא יצירת שכבה מתוך מגמה שתישאר כשכבה.

זאת ועוד אחרת, בכל המקורות בהם הוזכר החשש של ממרח במשחה, יש לשים לב שהמירוח לא היה על גבי הגוף אלא על גבי דבר אחר. כך למשל, לגבי ממרח רטיה, שם הדיון מתמקד בהחלקת הרטיה או בשכבה שבכוונתו ליצור על גבי הרטיה ולא בשכבה על גבי העין, וכפי שעולה מפירושו של רש"י 'ממרח רטיה – מחליק תחבושת על המכה'⁷¹. כלומר מדובר בהחלקת התחבושת אשר בה המשחה, ולא בהחלקת המשחה ישירות על גבי המכה, וכפי שגם נראה מרש"י בעירובין, לגבי החזרת הרטיה במקדש ולא בגבולין⁷²: 'שהוא ממרח – מחליק גומות שברטיה, מירוח חייב משום ממחק'⁷³. כלומר החלקת הגומות אינה על גבי הגוף אלא על גבי הרטיה.

מסקנה דומה ניתן להסיק מהאיסור להניח קילור על גבי העין בשבת. על פי הברייתא, מותר להניח קילור על גבי העין ואספלנית על גבי מכה מערב שבת. מדגיש הטור כי בשבת אסור הדבר: 'ולהניח קילור עבה על העין, אף על פי שאסור בשבת משום ממרח'⁷⁴. והנה רש"י פירש: 'קילור – תחבושת, שקורין – לוז"א, אספלנית – רטיה'⁷⁵. כלומר מדובר במריחה על גבי התחבושת או הרטיה ולא על גבי הגוף⁷⁶. ראייה נוספת ניתן לראות בברייתא שהובאה בירושלמי: 'תני לא יקנח אדם את האיספלנית שלא יבוא

71. רש"י, שבת עה ע"ב, ד"ה ממרח רטיה. יש להתלבט בכוונת רש"י, האם כוונתו שמוסיף חומר מחליק על גבי הרטיה, או שמחליק את הרטיה המחוספסת עצמה והופך אותה לרטיה חלקה. וראה ברמב"ם בפירושו למשנה, עירובין קב ע"ב: 'רטיה היא חתיכה של בגד שפושטין עליו המשיחה לתת אותה על המכה...'. יש אמנם להתלבט בכוונתו של רבנו חננאל שהשווה בין ממרח רטיה לבין שף בין העמודים וכן בדעת הרמב"ם שבת, יא, ו.

72. כך ברש"י עירובין קב ע"ב, ד"ה מחזירין רטיה: 'כהן שלקה בידו, ונתן עליה רטיה מבעוד יום, והוצרך לעבוד עבודה בשבת או ביום טוב ונטל רטיה מעל ידו שלא תהא חוצצת בינו ובין ידו לעבודה, דחציצה פוסלת בה, דבעינן ולקח הכהן וכיון דחייץ לא הוי לקיחה בכהן – מחזירה במקדש, דאי לא שרית ליה להחזירה – לא שקיל ליה מידיה, וממנע ולא עביד עבודה, וזה אחד משלשה דברים האמורים במסכת ביצה שהותרו סופן משום תחילתן'.

73. רש"י, שם, ד"ה שהוא ממרח.

74. טור, סימן רנב.

75. רש"י, שבת יח ע"א, ד"ה קילור, ואיספלנית.

76. בספר **אוצר לעזי** רש"י, שם, פירש: 'לוז"א luzie, תרגום: משחה לעין חולה. אולי יש להטעים luzie. אולם, מאחר שאין כל עדות למלה הזאת חוץ מלעזי רש"י, וגם מקורה לא ברור כל צורכו, אין מקום להכריע'. אולם, היות ורש"י כתב במפורש תחבושת, נראה שמדובר במשחה על גבי התחבושת, ותחבושת בתוספת משחת עיניים נקראת קילור.

לידי מירוח והממרח בשבת חייב חטאת והתני החליקה ממטן מחזירה מלמעלן החליקה מלמעלה מחזירה מלמטה מגלה מקצ' איספלנית מיכן ומקנח המכה מיכן ומגלה מקצת איספלני' מיכן ומקנח המכה מיכן אבל לא יקנח את האיספלני' שלא יבוא לידי מירוח והממרח בשבת חייב חטאת⁷⁷. כלומר מותר לקנח את המכה ואסור לקנח את האיספלנית, מכיוון שחשש ממרח שייך באיספלנית ולא במכה עצמה.

כללו של דבר, מהמקורות שלפנינו עולה כי במשחה הנמרחת על גבי הגוף אין חשש של ממרח, והחשש קיים רק כאשר מורח את המשחה על גבי התחבושת או הרטיה. ניתן להטעים את ההבחנה הזו בשלושה הסברים אפשריים: האפשרות הראשונה, כפי שאמרנו לעיל, שמהותה של המלאכה היא בתיקון, והתיקון הוא בכלי ולא בגוף⁷⁸. האפשרות השנייה, כפי שנבקש להראות להלן, היא שמשחה סמיכה שבתהליך המירוח הופכת לנוזל אין במשיחתה איסור, אלא דומה הדבר לסיכה בשמן שאינה אסורה. האפשרות השלישית, כפי שקבע המגן אברהם, היא שמטרת מריחת המשחה שעל גבי הגוף היא בהבלעתה, ומשום כך לא יהיה כאן איסור ממרח⁷⁹.

אכן, אם נרצה ליישם את חידושו של המגן אברהם למשחות, יש להתלבט בכוונת דבריו. ניתן אמנם להסביר שרק ברוק התיר המגן אברהם ולא במשחות, מכיוון שברוק אינו מעוניין בקיומו אלא מעוניין להעלימו לגמרי ואילו במשחה הוא מעוניין בקיומה ובהשפעתה, אלא שבד בבד הוא גם מעוניין בהבלעתה. אולם, ניתן להציע אפשרות אחרת, אשר לפיה אין הבדל בין רוק למשחה. מהות המלאכה אינה אלא יצירת שכבה של המשחה על עור הבשר. אולם, כאשר האדם אינו מעוניין בקיומה של שכבה שכזו אלא בהבלעתה, לא יהיה בכך איסור כלל.

77. תלמוד ירושלמי, עירובין פ"י ה"א, כו ע"ג.

78. למרות שיש להסתייג מעט, כי פעמים יש מושג של תיקון גם בגוף, כפי שעולה מהסוגיה בשבת קו ע"א לגבי מילה שיש בה בחינה של תיקון הגוף לגבי מילה שיש בה בחינה של תיקון הגוף, וכפי שכתבו ראשונים ואחרונים בדיון.

79. על ההנחה המקובלת תמה גם הר"י רוזנטל בספרו **משנת יעקב**, זמנים, על פ"א ה"ו עמ' קד-קה: 'מקובל לומר שאסור לקחת משחה ולמרוח אותה ע"ג המכה... ומשום דיש בזה איסור ממחוק... ולכאורה, הרי אין לאדם ענין בזה שיהיה חלק אלא רצונו שהמשחה תהיה על כל המכה וא"כ אין זה דומה לממחק ששם רוצה להחליק הדבר... אבל במורח משחה על המכה אין לו שום ענין להחליק לא המקום ולא המשחה רק רוצה שהמשחה תגיע לכל המקום שצריך משחה א"כ למה יהיה בזה משום ממחק וגבי ממרח רטיה בשבת כ' בביאור הלכה בסימן שכ"ח סעיף כ"ה בד"ה רטיה היא: חתיכה של בגד שפושטין עליו המשחה לתת אותה על המכה... והנה בזה הרי הוא רוצה שהרטיה תהיה חלקה כדי שיכול לתתה על המכה אבל בשם המשחה על גופו הרי אין לו ענין מיוחד החלקת המקום וכנו'. אמנם עי' ברש"י... שכתב מחליק תחבושת על המכה ולא נתברר היטב כוונתו גם המ"ב העתיק דברי הרמב"ם וכנו' ולא הביא דברי רש"י הנז'... ולפ"ז בשם משחה ע"ג המכה למה יהיה בזה משום ממחק רצ"ע'.

אם נבין את המגן אברהם בדרך השניה נוכל להתיר בשבת שימוש במשחות הנספגות בעור הבשר. אפילו משחות כאלה שאינן רכות, ומשיחתן אסורה מדרבנן ואפילו מדאורייתא, תהיינה מותרות למעשה היות וכל כוונתו להבליע⁸⁰ ולא ליצור מהן שכבה, וכאמור, לכאורה לא יהיה בכך איסור.

ברוח זו אכן הבין המהרש"ם, ולכן התיר שימוש במשחות הנבלעות בבשר, לפחות עבור חולה שאין בו סכנה⁸¹: 'נשאלתי אם מותר לשפשף על מכה וניפוח במשיחה (שקורין זאלב בלע"ז) עבה עד שנימוח ונבלע, והוא חולה שאין בו סכנה. והנה יש לומר דהוי ממרח, ואין לומר דדוקא ברטיה איכא משום ממרח, ולא על גוף בעל חי... יש לומר על פי מה שכתב מגן אברהם סימן שטז שם, דאם רוצה שיבלע בקרקע שרי, והכא נמי בנדון דידן... אך לפי מה שכתב האליהו רבה בסימן שטז שם, דלשיטת רש"י והר"ן והטור גם בכהאי גוונא איכא משום מירוח – צריך עיון... ועל כל פנים במקום חולי אף שאין בו סכנה יש לסמוך על דברי מגן אברהם⁸²'.

אמנם הר"י נויבירט הביא את דברי המהרש"ם והקשה עליו מדברי התפארת ישראל, שהובאו במשנה ברורה, לפיהם אסור למרוח בשבת משחה על גבי נעליים. מתוך כך הסיק הר"י נויבירט שכוונת המגן אברהם אינה כפי שהבין אותה המהרש"ם: 'ולכאורה יש להקשות עליו מהא דסי' שכו במ"ב סק"ז, דהמורח את נעליו במשחה דחייב משום ממרח, והרי ידוע דכוונת המורח להבליע את המשחה לתוך עור הנעליים... וע"כ י"ל דכוונת המ"א היא, דאין איסור ממרח במקום שכוונתו להבליע את הרוק, והרי הוא רוצה שייבלע הרוק בתוך האדמה ושלא יהיה כלל בעולם (ושלא כהבנת הדעת תורה), וזה לא שייך לומר בני"ד, דאמנם כוונתו להבליע את המשחה בתוך הבשר, אבל לא מפני שרוצה שלא תהיה בעולם, אדרבה, אלא דכך דרך שימושה, וכמו כן במורח משחה על הנעליים, דג"כ כוונתו שתיבלע המשחה בתוך עורן והוא מעוניין במשחה⁸³'.

אולם נדמה כי את קושייתו של הר"י נויבירט ניתן לתרץ באופן פשוט. למריחת הוואקס על גבי הנעליים, יש שתי מטרות. מטרה אחת היא שימור העור על ידי שימונו והברקתו מבחוץ. אכן, לצורך שימון העור די בהבלעת המשחה. אולם, כדי להעניק לו מראה נאה, האדם אכן מעוניין בהישארותה

80. בהנחה שאכן קיימת אפשרות טכנית להבליע משחות כאלו. מסתבר שמשחות עבות ישאירו שכבה על העור, וראה על כך להלן.

81. כאמור ההיתר העולה מהמגן אברהם מרווח, ואינו מוגבל לחולה דווקא.

82. דעת תורה, הלכות שבת, סימן שכח, סעיף כו.

83. שמירת שבת כהלכתה, פרק לג, סעיפים יג-יד, הערה נח. כך גם בספר חוט שני לר"נ קרליץ, שבת א-ב, מלאכת ממרח, עמ' קטז, הערה יד.

של שכבה מבחוץ. לא מדובר אפוא בתוצאת לוואי של השומן שנספג בעובי העור, ובחזותא בעלמא⁸⁴, אלא בצורך העומד בפני עצמו, ומתוך כוונת מכוון. דבר דומה יש לומר גם לגבי הלכה נוספת שהובאה בתפארת ישראל⁸⁵, ושנפסקה אף היא להלכה במשנה ברורה⁸⁶, ולפיה יש איסור ממרח במריחת סבון על גבי העור. גם לגבי סבון יש לומר שמטרתו היא ליצור שכבה שתהיה על בשרו לפרק זמן. בפרק זמן זה ימיס הסבון את השומנים וירכך את הלכלוך שנצמד לגוף, ולאחר מכן כאשר ישטוף את הסבון מגופו יישאר גופו נקי.

עוד הביא הר"י נויבירט פוסקים שהקלו בכך, כאשר המשחה נספגת לגמרי: 'ובעיקר דין ממרח משחה על גוף האדם, שמעתי מהגרא"י קליין זצ"ל רבה דק"ק נירנברג, שדן עם מרן החזו"א זצ"ל, אי שייך ביה משום איסור ממרח, והחזו"א היה נוטה להקל... ומהגרש"ז אורבך שליט"א שמעתי, דאם ממרח את המשחה עד שכולה נמסה ונבלעת בגוף האדם, לא מיקרי ממרח, ולא אסור אלא כשהמשחה נשארת והוא רוצה להחליקה ע"פ הגוף, עכ"ד... וצ"ע לדינא, דאי אין בו אלא איסור דרבנן, יש מקום להקל בחושאיב"ס'⁸⁷.

על פי האמור, נוכל לסכם כי ישנם שני מצבים שהמסקנה ההלכתית לגביהם פשוטה, ובצד, שני מקרים נוספים שלגביהם יש מקום להסתפק.

שני המצבים הפשוטים:

א. משחה שמטרתה להוות שכבת הגנה, כגון קרם הגנה בפני השמש, או משחה למניעת תפרחת טיטולים, היות ומטרת האדם בפעולה זו היא יצירת שכבה, יש במריחת המשחה חשש לאיסור ממרח⁸⁸. לפיכך, יהיה הדין תלוי בסמיכותה של המשחה, כמפורט לעיל. לו יצוייר שתהיה משחה עבה כשעווה, יהיה איסור ממרח דאורייתא. במשחה רכה יותר, חששו חז"ל לטעויות ומחשש להחלפתה במשחה עבה כשעווה, יהיה בשימוש בה איסור מדרבנן. ואילו במשחה נוזלית שאינה דומה בצמיגותה לשעווה כלל, יהיה מותר לכתחילה.

84. בשו"ת **יביע אומר**, חלק ד סימן כח אות יד, חלק על התפארת ישראל: 'שגם המושח נעלים, אין רצונו להשאיר גוש מהמשחה על גבי נעליו, כגון שעווה וכיוצא בזה, אלא ברצונו שישאר הצבע דוקא על פני עור נעליו, והמשחה עצמה נימוחה על העור, ואין כאן אלא חזותא בעלמא, וממילא אין כאן חיוב דממרח'.

85. **כלכלת שבת** מלאכת לש, סוף סימן י.

86. **משנה ברורה** סימן שכו, ס"ק ל.

87. שם.

88. גם לגבי משחה שאסורה במריחה, נותרה העצה לתת ממנה על התחבושת או על הגוף ללא מריחה, כפי שכתב החזו"א, או"ח, סימן נב, ס"ק טז, והובא גם בשמירת שבת כהלכתה: 'לא הכין תחבושת – מותר להוציא את המשחה משפורפרתה, ולתיתה על גוף החולה, על הפצע או על גבי הגזה... אבל יש להזהר מאד בכל זה, שלא למרוח את המשחה על גוף האדם או על הגזה. ומותר לשים תחבושת על גוף האדם, ולית לן בה אם אמנם המשחה נמרחת על ידי זה' (שמירת שבת כהלכתה, פרק לג, סעיף יד).

ב. משחה שמטרתה להיספג בעור, והיא אכן נספגת לגמרי⁸⁹, היות ואין לו כל כוונה ליצור ממנה שכבה, מותר יהיה למרוח אותה על העור, אפילו במשחה עבה הדומה בצמיגותה לשעווה.

אמנם, יש להסתפק בשני מצבים נוספים:

א. משחה שמטרתה להיספג בעור, אלא שעל פי כוונת מכוון היא נשארת על גבי העור על מנת שמאוחר יותר תמשיך לחדור לעור ולהיספג בו, ובכך להשפיע.⁹⁰

ב. משחה שמטרתה להיספג בעור, אלא שבפועל אינה נספגת בייעילות, וכגון משחות שעשויות על בסיס ואזלין ולא על בסיס מים. אמנם אין לו עניין מכל סוג שהוא בשכבה הנותרת על גבי העור, אולם בפועל הוא ממרח, ולגבי אותה שכבה זהו פסיק רישא שאכן ימרח.⁹¹

הנה לפחות לגבי ההתלבטות הראשונה, באשר למריחת משחה שמשאירה שכבה על מנת להיספג מאוחר יותר, נראה כי בהנחה שאכן נשארת שכבה ולא רק לחות של נוזל, אכן יש לאסור למרוח משחה כזו כשאינה רכה ומותרת בפני עצמה. זאת, מפני שהאדם מעוניין בהישארותה של שכבה זו, על מנת שתיספג מאוחר יותר ולכן הוא רוצה בקיומה.

לגבי ההתלבטות השנייה, לכאורה⁹² שנוי הדבר במחלוקת פוסקי זמננו לגבי השימוש במשחת שיניים. לדעת הר"ע יוסף אין ביצירת שכבה לשעה משום ממרח: 'אולם נראה דלא שייך ממרח בכה"ג אלא אם כן רוצה בקיומו של הדבר שמתמרח, כממרח רטיה ושעווה. אבל המשפסף משחת שיניים שאין רצונו כלל בקיום המשחה אלא בנקיון השיניים, ואחר זה תיכף שוטף פיו ושיניו במים ורוח עברה ותטהרם, בזה לא שייך איסור מירוח אפי' מדרבנן'.⁹³ ולפי הרא"י וולדינברג, היות והוא חפץ בשכבה זו לצורך השפעתה, יש בכך איסור ממרח: 'אבל באמת זה אינו דאינו דומה להיחלץ דרוק, דבשם כל שיפשופו להרוק הוא רק לשם המטרה שיבלע בקרקע ובלעדי זה אין לו כל כוונה תועלתית בזה, אבל בשיפשוף השיניים במשחה שיש לו גם כוונה תועלתית מוקדמת שתעלה שכבת המשחה על השיניים ותשאר ככה לרגעי קט ורק לאחר מיכן הוא דרצונו שתסמסם ותיבלע, וא"כ

89. אמנם כפי שיתברר בנספח להלן: 'רמת הספיגה של תרופות דרך העור היא נמוכה מאד', אולם זה לגבי הרכיב התרופתי שבמשחה, שהוא כשלעצמו אינו אסור מדין ממרח. פעמים המשחה הנושאת אותו נספגת לגמרי.

90. כגון זו המפורטת בסעיף ד' בנספח שלהלן.

91. אמנם, רש"י הטעים מדוע מותר לדרוס רוק מפני שאינו מתכוון ואיכא מאיסותא, ולהנ"ל הסתפקנו האם צורך רפואי כל שהוא יהיה מקביל לצורך כמו של מאיסותא. אולם, כפי שהסברנו על פי הטור, נראה שאין זו כוונת רש"י, אלא לכך שהאדם אינו מתכוון באופן טכני למרח אלא להבליע.

92. אכן בהחלט ייתכן שכלל לא מדובר במחלוקת בדין אלא בניתוח המציאות.

93. שו"ת יביע אומר, שם.

י"ל דבכה"ג שפיר הוא דאוסר דהרי אין שיעור למירוח לא בכמותו ולא באיכות השהייתו ובכל שהו חייב⁹⁴.

חיזוק לכך ניתן לראות בדברי התפארת ישראל, שנפסקו להלכה במשנה ברורה, מהם עולה באופן ברור שבמריחת סבון, על אף שאינו רוצה בקיומו הקבוע על הגוף אלא רק בקיומו לשעה, יש משום ממרח⁹⁵. כלשון המשנה ברורה: 'ועיין בספר תפארת ישראל שכתב דבבורית שלנו שהיא רכה לכו"ע אסור משום ממחק וכעין מה דאיתא לענין שעה בסימן שי"ד סי"א ע"ש וכן מצאתי בספר דברי מנחם בשם המעש"ר בפ' כ"ב מהלכות שבת דין י"ג דהוא ממרח וממחק והוא אב מלאכה ופסיק רישא וכו' והוא פשוט ויש להזהיר העם ע"ז מאד עכ"ל'⁹⁶.

ז. סיכה בשמן ובחלב

אמנם, נראה כי קיימת סיבה אחרת בגינה ניתן יהיה להתיר לפעמים שימוש במשחות בשבת: נראה, כי כאשר כוונתו להבליע את המשחה אך בפועל נשאר רושם על גבי העור, לא יהיה במשיחתה איסור ממרח, ופעמים יש לחשוש לאיסור מוליד בלבד. זאת, מפני שמותר למרוח על גבי הידיים שמן, אף שאין בכוונתו להספיגו, ואף מותר למרוח משחה סמיכה שאינה נשארת בסופו של דבר בסמיכותה אלא הופכת לנוזל. כך מוכח לכאורה

94. שו"ת ציץ אליעזר חלק ז סימן ל ד"ה אבל באמת.

95. אמנם הרב עובדיה יוסף עצמו חלק על התפארת ישראל ופסק שלא כמותו, ראה: שו"ת יביע אומר, שם. גם קצות השולחן חלק על תפארת ישראל, ובשמירת שבת כהלכתה יד, הערה מט, הקשה עליו. מנגד, בצ"ץ אליעזר, שם, אות ה, קיבל את דבריו להלכה. והדברים משתלבים בשיטתו העקרונית.

96. כלכלת שבת מלאכת לש, סוף סימן י; משנה ברורה סימן ס"ק ל. אמנם בקצות השולחן, חלק ח סימן קמו, בדי השולחן אות כ, עמוד לו, הקשה על התפארת ישראל, שממחק וממרח חייב כשמחליק את החומר המתמרח על גבי העור או את החומר בפני עצמו, מה שאין כן ברחיצה בסבון רך, שאינו מחליק לא על הגוף ולא בפני כשלעצמו. אמנם יש להעיר על כך שככל הנראה הסבון הנוזלי שעליו דיבר בעל התפארת ישראל, אכן היה סבון סמיך והיה בו בכדי למרח. כך הביא הר"מ הרש"ל, הלכה ורפואה ה, עמ' מח: 'וב"נעם' חלק יג כתב הגרמ"מ פאליקאו ביאור בזה, בימי התפא"י וגם הח"ח שכתב המ"ב איזה שנים קודם תרמ"ג היה להם שני מיני סבון – רך, וקשה, כנראה מדברי התפא"י. והנה אף לא אחד הסביר מהותם של שני המינים. אחר חקירה מקיפה נתברר לי מהותם. הסבון הקשה זה הסבון שנחפשו אצלינו הבא בחתיכות. והסבון הרך זה סבון בצורת מקפה שמושחים על הגוף. בזמנינו גם כן יש סבון כזה אבל אין משתמשים בו אלא בבתי חרושת וכדומה שמתלכלכים במיני כלוך שקשה מאד להעבירם בסבון רגיל הנמצא בבית. גם אופן השתמשות הסבון הרך אינו כיום כמי (צ"ל כפי) שפי' בימי התפא"י. בימיו עדין לא היה מפעלי המים בבתי כסו בזמנינו ולכן לא עשו כמו שאנו עושים לוקחים גוש של סבון רך ביד מזחילין עליו מים ומשפשפים היטב ואח"כ משתטפים הכל מעל הגוף במרץ המים. הם לקחו את הגוש ומשחו בו את הידיים או את הפנים או איזה חלק מהגוף שרצו לרחוץ וכדי שלא לבזבז הסבון פשטו אותו והחליקו אותו על הגוף לשכבה דקה. אח"כ פשטו ידיהם אל כלי המים ושפשפו את הסבון עד שהעלה קצף ואח"כ שטפו אותו מעל הגוף. נמצא לפי זה כשהם השתמשו בהסבון הרכה עשו ממש כמו שכתב המחבר בס' שיד סע' יא בענין השעוה וכמו רטי' בעירובין ק"ב ע"ב שחייב משום ממרח'.

מפסיקת השו"ע לגבי סיכה בשמן ובחלב: 'מעבירין גלדי המכה וסכין אותה בשמן אבל לא בחלב, מפני שהוא נימוח'⁹⁷. כלומר מותר לסוך בשמן אף שאינו נספג, וכל האיסור לסוך בחלב אינו אלא מפני שמשנה בכך את מצבו ממוצק לנוזל, ויש בכך איסור מוליד. אין אפוא בסיכה בשמן או בחלב משום איסור ממרח, מכיוון שאין בכוונתו להשאיר שכבה של חלב, אלא לסוך בנוזל. כך עולה גם מפסקו של הרמ"א: 'ואסור לרחוץ ידיו במלח, וכ"ש בבורית שקורין זיי"ף בל"א, או בשאר חלב שנימוח על ידיו והוי נולד'⁹⁸.

מסקנה דומה עולה גם מדברי המרדכי שהובא בבית יוסף: 'זהמרדכי בסוף פרק במה טומנין (שם) כתב כדברי בעל התרומה ואח"כ כתב ורבינו יחיאל מפרי"ש היה מביא ראיה להתיר מדאמרין פרק כירה (מ: סכה אשה ידה שמן ומחמתה כנגד המדורה וסכה לבנה וסתם שמן זית הוי קרוש ואפילו הכי שרי'⁹⁹. כלומר מותר לסוך את הידיים בשמן קרוש, ואין בכך איסור ממרח, ונראה כי למרות שהשמן אינו נספג בעור ביעילות, מותר הדבר מפני שאין בכוונתו למרח שכבה אלא רק לסוך את ידיו. אמנם במשחות סמיכות פעמים שיש לחשוש למוליד, אולם במשחות רכות לא יהיה חשש של מוליד וממילא לא לממרח.

ח. חולה שאין בו סכנה

חידושו של המגן אברהם אינו מבחין לכאורה בין משחה רכה לסמיכה, ובלבד שתספג כולה*. אולם יש להדגיש כי גם במצבים שבהם אסרו למרוח משחה (מפני שאינה בכלל היתרו של המגן אברהם כאשר רוצה בקיומה לשעה על גבי הבשר), יש מקום להבחין בין משחה רכה לסמיכה. זאת, מפני שכאשר המשחה האסורה בשימוש אינה סמיכה כשעווה, הרי שהיא בגדר איסור מדרבנן בלבד. כמו כן, כפי שהערנו לעיל, גם במצבים

97. שו"ע, סימן שכח, סעיף כב.

98. רמ"א, סימן שכו, סעיף י.

99. בית יוסף, סימן שיח. יש להוסיף ולהעיר שבאמת לא מצאנו בשום מקום שסיכה בשבת אסורה. להיפך, מבואר במשנה (שבת יד, ד) ששמן שנוהגים בריאים לסוך בו בימות החול, מותר לסוך בו גם בשבת.

* **הערת העורך:** כדאי לדעת שיש שני סוגי משחות הנבדלים בשמם הלועזי והם שונים זה מזה באופן מהותי: Ointment לעומת Cream.

ה Ointment היא משחה המבוססת על תוצר הנפט הידוע בשמו וזלין. היא אינה יכולה להיספג כולה בתוך העור והיא איננה הופכת לנוזל בעת מריחתה.

לעומת זאת ה Cream היא סוג של "אמולסיה" המזכירה, במידה מסוימת חומר מוקצף אשר המריחה שלו יכולה בד"כ לגרום לספיגה רבה יתר שלו בתוך העור, וגם הלחץ על המשחה מרכך אותה יותר.

ליבי אומר לי, אף שאין לי עדיין הוכחה ברורה, שגזירת רב על "שמן עב" הכונה יותר ל Ointment מאשר ל Cream, וצ"ע לדינא. -- הרב מרדכי הלפרין.

בהם חששנו לאיסור מוליד, כאשר המורח משנה במריחתו את מצבה של המשחה ממוצק לנוזל, הלוא מדובר באיסור מדרבנן ויש לדון לגבי איסורי דרבנן האם נדחים מפני חולי, בחולה שאין בו סכנה – מחלות עור, או בתינוקות, שמבחינה הלכתית מוגדרים כחולה שאין בו סכנה, גם מבלי לזהות אצלם מחלה מיוחדת.

בשאלה העקרונית האם מותר לעשות דבר האסור מדרבנן עבור חולה שאין בו סכנה הסתפק הרא"ש ונחלקו בכך ראשונים להלכה. הטור מסכם ג' שיטות: 'אבל בחולי שאין בו סכנת אבר נסתפק א"א הרא"ש ז"ל אם מותר לחלל עליו בשבות דאית ביה מעשה דשמא לא התירו אלא אמירה לא"י אבל לא שבות דאית ביה מעשה אלא בסכנת אבר. אבל הרמב"ם ז"ל כתב חולה שאין בו סכנה עושין לו כל צרכיו ע"י א"י ואם היו צריכין לדברים שאין בהן מלאכה עושין אותן אפילו ע"י ישראל¹⁰⁰ לפיכך מעלין אזנים ומעלין אונקלין בשבת ומחזירין השבר וכל כיוצא בזה. והרמב"ן חילק בדבר דבחולה שאין בו סכנה אפי' סכנת אבר אע"פ שהתירו אפי' שבות דאית ביה מעשה צריך שיעשנו בשינוי אבל בלא שינוי אסור אבל אם יש בו סכנת אבר מותר אפילו שבות דאית ביה מעשה בלא שינוי¹⁰¹.

בשו"ע הביא ארבע שיטות: א) שיטת הרשב"א והרמב"ם על פי הטור שיש להתיר שבות על ידי ישראל. ב) שיטת הר"ן שהתיר שבות רק על ידי נכרי. ג) שיטת הרמב"ן שהתיר שבות על ידי נכרי או על ידי ישראל בשינוי. ד) שיטת הרמב"ם, על-פי פירוש הר"י קארו בכסף משנה ובבית יוסף, שניתן להתיר רק איסורים מדרבנן שאינם נסמכים על איסורים מדאורייתא כלל. השו"ע מסיים: 'ודברי הסברא השלישית נראין¹⁰². כלומר הוא הכריע כרמב"ן שהתיר שבות רק בשינוי. וכן פסק במשנה ברורה שם: 'היינו שמותר לעשות אפילו כל השבותים ורק ע"י שינוי אם הוא חולי כל הגוף ואין בו סכנת אבר ואם יש בו סכנת אבר אין צריך שינוי כלל וכ"פ הט"ז ומג"א וכ"כ הגר"א שדעה זו עיקר שהיא דעת רוב הפוסקים¹⁰³. אמנם, במקום אחר מביא המשנה ברורה את דברי החיי אדם לפיו כאשר לא ניתן לרפא חולה שאין בו סכנה בדרך של שינוי, מותר גם ללא שינוי: 'דע"י ישראל מותר דוקא ע"י שינוי אך הח"א מסיק שם דאם א"א בשינוי מותר שלא בשינוי¹⁰⁴.

100. זו הבנת הטור ברמב"ם, אמנם בשיטת הרמב"ם נחלקו המגיד משנה והכסף משנה.

101. טור אורח חיים סימן שכח.

102. שו"ע, שם, סעיף יז.

103. משנה ברורה, שם, ס"ק נז.

104. משנה ברורה, שם, ס"ק קב.

בנקודה זו, יש לברר מהו חולה שאין בו סכנה, שבמצבו ניתן להקל בשימוש במשחות שמיחתן אסורה מדרבנן בשל מירוח או בשל מוליד¹⁰⁵. בשו"ע הגדיר חולה שאין בו סכנה: 'חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה'¹⁰⁶, או סכנת אבר¹⁰⁷. הרמ"א הוסיף על כך גם בעל מיחוש: 'או שיש לו מיחוש שמצטער וחלה ממנו כל גופו שאז אע"פ שהולך כנפל למשכב דמי'¹⁰⁸.

עוד הוסיף הרמ"א כי קטן נחשב לחולה שאין בו סכנה: 'ומותר לומר לא"י לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול, דסתם צרכי קטן כחולה שאין בו סכנה דמי'¹⁰⁹. לגבי גילו של קטן שנחשב לחולה שאין בו סכנה, הנה בשו"ת אור לציון פסק שקטן עד גיל מצוות (י"ג שנה לקטן וי"ב שנה לקטנה) נחשב לחולה שאין בו סכנה, ומותר לעשות עבורו כל מה שמותר לעשות עבור חולה שאין בו סכנה¹¹⁰. אמנם הר"י נויבירט הגדיר קטן כחולה שאין בו סכנה עד גיל תשע-עשר¹¹¹.

ט. סיכום

על בסיס הדיון דלעיל, עולות המסקנות הבאות:

1. מלאכת **ממחק** היא מט"ל מלאכות שבת ומשמעותה, החלקת משטח. איסור **ממרח** הוא התולדה, ומשמעותו מריחה והחלקה של חומר על גבי דבר אחר. על פי דרכנו, פעולת המירוח אסורה רק כאשר היא באה להכשיר דבר לפעילות, כגון סתימת חור בחבית או תיקון הרטיה.
2. לגבי החומרים האסורים במירוח, מסיכום המשנה והסוגיה העלנו כי יש שלוש דרגות של סמיכות החומר הנמרח: א) שעווה – אסור על פי המשנה מדאורייתא. ב) מישחא – על פי רב, אסור מחשש שמא יבוא להקל גם במריחת שעווה. ג) שמן צלול – מותר מעיקר הדין.
3. להלכה פסקו רוב הפוסקים, ובכללם השו"ע, כרב, שמישחא אסורה מדרבנן. אולם, היראים והראבי"ה פסקו כשמואל ולקולא.

105. **במשנה ברורה**, סימן שכ, ס"ק לג: 'דדמי למלאכה שבורא המים הללו ואסור מדרבנן'. על איסור מוליד ואופניו השונים, ראה בארוכה בהערותיו של הר"י נויבירט, **שמירת שבת כהלכתה**, עמ' רצא-רצב, הערה קמ.

106. שו"ע, שם.

107. שו"ע שם. לגבי סכנת איבר העיר הר"י נויבירט בשם **קצות השלחן**: 'ולאו דוקא סכנת-אבר ממש, כלומר שהאבר יפסיק לתפקד לגמרי, אלא אפילו ישנו רק חשש שהאבר לא יתפקד כמו אצל כל אדם, כגון שיצלע על ירכו' (שמירת שבת כהלכתה, פרק לג, עמ' תנט).

108. רמ"א שם.

109. רמ"א שם.

110. שו"ת **אור לציון**, חלק ב, עמ' רנה, אות ד.

111. **שמירת שבת כהלכתה**, פרק לז, סעיף ב, עמ' תצה.

4. מהי 'מישחא' האסורה מדרבנן? רש"י פירש שהוא שמן עב והרמב"ם פירש שהוא שומן. יש אמנם להתלבט בכוונת הפוסקים לגבי מידת סמיכותה, וממילא משחה שאינה בכלל 'מישחא' האסורה מדרבנן תהיה מותרת לכתחילה. אולם, נראה ברור כי חומר שאינו 'מתמרח קצת' כהגדרתו של הבית יוסף, אינו בכלל המישחא האסורה מדרבנן.
5. הרא"י וולדינברג חשש ליישום מעשי של ההבחנה שבין משחות מחשש שהציבור יטעה ולא יבחין כראוי. אולם, נראה שבמקום צורך רפואי, ואפילו במקום סבל, אין להחמיר ולגזור גזירות חדשות.
6. על פי המגן אברהם, בדריסת רוק אין כלל חשש של ממרח, היות ואין בכוונתו ליצור שכבה מהחומר המתמרח אלא כל כוונתו היא בהבלעתו בקרקע. על פי דרכנו, יש לחידושו של המגן אברהם יסוד בדבריו של רש"י והטור והוא בכלל ההיתר של אינו מתכוון. כמו כן, הבאנו ראיות לכך, שככלל, במשחה הנמרחת על גבי הגוף אין חשש של ממרח, והחשש הוא במריחת המשחה על גבי התחבושת או הרטיה.
7. על פי חידושו של המגן אברהם, נראה כי בכל מצב בו המשחה נבלעת בעור, ואין עניין במריחתה לשעה על גבי העור, מותר יהיה להשתמש בה ולכתחילה. אולם אם מטרת המשיחה היא יצירת שכבה על גבי העור, כגון קרם הגנה בפני העור או קרם למניעת תפרחת טיטולים, אין להתיר מריחת משחה זו, אלא אם כן המשחה רכה ואינה מתמרת כמו שמן עב (רש"י) או שומן (רמב"ם).
8. גם כאשר המשחה אסורה במריחה, נותרה העצה לתת ממנה על גבי העור או התחבושת מבלי למרח.
9. יש שסייגו את ההיתר של המגן אברהם להבלעת רוק בקרקע, כאשר אינו רוצה בקיומו כלל. המהרש"ם, לעומת זאת, הסיק מהמגן אברהם היתר לגבי משחה הנבלעת בעור, אולם סייג את ההיתר לחולה שאין בו סכנה.
10. כאמור, לגבי משחה הנספגת לגמרי בעור, לכאורה מותר אף לכתחילה גם לצורך שאינו רפואי. אולם, מנהג העולם להחמיר בכך שלא במקום צורך, ומסתבר שיש לקבל את חששו של הרא"י וולדינברג מהקושי בהבחנה בין סוגי המשחות, לפחות כאשר לא מדובר בצורך של ממש.
11. לגבי משחה שמטרתה להחדיר מיד לעור את החומר הפעיל, אלא שבפועל אינה נספגת, וכגון משחות שעשויות על בסיס ואזלין ולא על בסיס מים, נחלקו פוסקי זמננו האם יצירת שכבה לשעה היא בכלל האיסור.

12. לגבי משחה שמטרתה להחדיר את החומר הפעיל לתוך העור, אלא שעל פי כוונת מכוון היא נשארת על גבי העור על מנת שגם מאוחר יותר תמשיך לחדור לעור ולהיספג בו, נראה שהיות ויש לממרח עניין ביצירת שכבת משחה על גבי העור לפרק זמן, יתכן ומשחה שכזו אסורה בשימוש בשבת.
13. גם כאשר המשחה אסורה בשימוש על פי הטעם האמור, יש להבחין בין חומר סמיך כשעווה, שהשימוש בו אסור מדאורייתא כאשר הוא נשאר בסמיכותו בעת המריחה, לבין משחה פחות סמיכה כמו 'מישחא', האסורה רק מדרבנן, ובין משחה סמיכה ההופכת בשעת המריחה לנוזל ואסורה רק בגלל איסור מוליד דרבנן.
14. על פי גדרי חולה שאין בו סכנה, מותר לעבור על איסורי דרבנן עבור חולה שאין בו סכנה בשינוי כאשר אפשר בכך, וכאשר לא ניתן לשנות, מותר אף ללא שינוי.
15. ילד קטן הוא בכלל חולה שאין בו סכנה, וכן מבוגר שקיימת לגביו סכנה לתפקוד תקין של אחד מאבריו אם לא ימרח אותו, או שמחלת העור שהוא לוקה בה מצערת את כל גופו אף שאינו נופל למשכב, הוא בכלל חולה שאין בו סכנה, שמותר פעמים באיסורים מדרבנן של ממרח או מוליד, וכדלעיל.

* * *

פרופ' דוד אנק

נספח למאמר על שימוש במשחות בשבת*

ככלל, רמת הספיגה של תרופות דרך העור היא נמוכה מאד. ולכן רק חלק קטן מהחומר הפעיל (התרופה) שבמשחה או בקרם (הנשא) חודר דרך השכבות החיצוניות של העור. רוב התרופה נשארת על פני העור, ורק נעלמת למשך 10-12 שעות ממקום המריחה על פני חלק החיצוני של העור ע"י קילוף, הזעה, שטיפה, ספיחה לבגדים או פירוק כימי. לעומת זאת, הנשא נספג לתוך העור תוך דקות ספורות.

רמת החדירה דרך העור תלויה בגורמים שונים. ביניהם: סוג הנשא (קרם [cream], ג'ל, משחה [ointment], או תחליב [lotion]); ריכוז התרופה, אזור האנטומי בגוף ועובי העור במקום המריחה (אזורים סגורים כגון בתי

* נכתב באנגלית לבקשת הרב שלמה א' גליקסברג ותורגם לעברית ע"י פרופ' דוד פינק וד"ר מרדכי הלפרין.

שחי או מפשעות סופגים יותר טוב מאשר אזורים פתוחים כגון גב, בטן, כף ידיים או רגליים). ככלל, תרופות נספגות טוב יותר דרך עור פגוע (פריחה או פצע) מאשר דרך עור בריא.

ניתן לשפר את רמת הספיגה על ידי תחבושות לחות או על ידי תחבושות אוטמות. כמו כן, תרופות נספגות יותר טוב כשהם נמצאים בנושא שומני כגון משחה מאשר בנושא מימי כגון בקרם או בג'ל.

מריחת משחה/קרם/ג'ל על פני העור נעשתה מ-4 מטרות:

(א) **הסוואה** מסתירה פגמי עור כגון כתמים, פצעים, בליטות, או קטמים. הסוואה מיועדת לכסות את העור ואינה מיועדת לספיגה בתוך העור. **דוגמאות:** איפור מעין איי-ליינר, סומק, אודם, ולק.

(ב) **תכשירי הגנה** מיועדים ליצור שכבה מגינה על העור. הספיגה בעור מינימלית.

דוגמאות: מסנני קרינה כגון ULTRASOL, או BABY PASTE נגד תפחת חיתולים.

(ג) **מוצרי טיפוח** מחזקים את העור ומעודד עור בריא. מוצרים אלה מיועדים לשכבות החיצוניות של העור, ואינם נספגים אלא בשכבות אלו. **דוגמאות:** תחליבי לחות, ויטמינים וחומרים מזינים, חומרים מעכבי חימצון.

(ד) **העברת תרופות** בתוך או דרך העור. תרופות מסוג זה מיועדים לשכבות שונות של העור בהתאם למיקום הפגיעה בה הן מטפלות. לכן תרופה נגד גרדת (scabies) או כינמת מיועדת לשכבה העליונה של העור שבה נמצא הטפיל. מאידך, תרופות נגד דלקת (פצעי בגרות, אקזמה, פסוריאזיס) מיועדות לשכבות יותר עמוקות. תרופות אחרות מיועדות לכניסה למחזור הדם, ויעדן נמצא מחוץ לאזור העור. תרופות כאלו (ביניהם גם משככי כאבים) משתמשות בעור כאמצעי לשחרור איטי ומבוקר של החומר פעיל.

דוגמאות:

תרופות נגד גרדת וקנינים: *Gamma Benzene Hexachloride, Permethrin,*

Crotamiton, Malathion, Benzyl Benzoate

תרופות נגד פטרת: *Bifonazole, Clotimazole, Miconazole, Ketoconazole,*

Terbinafine, Selenium Sulfide

תרופות נגד פצעי בגרות, אקזימה או פסוריאזיס: *Benzoyl Peroxide, Tretinoin,*

Erythromycin, Clindamycin, Metronidazole, Hydrocortisone, Betametasone,

Difflocortolone, Clobetasne, Calcipotriol, Dithranol, Tar

תרופות שחרור מבוקר מיועדות לכניסה למחזור הדם: *Buprenorphine And Fentanyl*

Transepidermal Patches, Fentanyl